

ΠΡΑΚΤΙΚΑ

Β' ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΥ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ

ΟΙ ΣΕΡΡΕΣ

ΚΑΙ Η
ΠΕΡΙΟΧΗ
ΤΟΥΣ

ΑΠΟ ΤΗΝ
ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΚΑΤΑΚΤΗΣΗ
ΜΕΧΡΙ ΤΗ
ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΠΟΧΗ

Β' ΤΟΜΟΣ

ΣΕΡΡΕΣ 2013

ΜΑΡΙΑ ΚΟΤΖΑΜΠΑΣΗ

Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ ΣΤΙΣ ΣΕΡΡΕΣ ΣΤΑ ΤΕΛΗ ΤΟΥ 19^{ου} ΑΙΩΝΑ: ΙΔΙΩΤΙΚΗ ΠΡΩΤΟΒΟΥΛΙΑ ΚΑΙ ΚΡΑΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα και κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα, η ανάπτυξη της εκπαίδευσης στις ελληνικές κοινότητες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας υπήρξε θεαματική, και σημαντικά ποσά διατέθηκαν από μέλη της ελληνικής εμπορικής αστικής τάξης για τη δημιουργία ενός σχολικού δικτύου εξαιρετικά αναπτυγμένου για την εποχή του. Μετά τις μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ, που απέβλεπαν στον εκσυγχρονισμό και την αποτελεσματικότερη λειτουργία του οθωμανικού κράτους, οι ελληνικές κοινότητες αναδιοργανώθηκαν με τους Γενικούς Κανονισμούς (1882) και η ελληνική εκπαιδευτική δραστηριότητα είχε μεγάλη άνθηση, ιδιαίτερα αφού αναγνωρίστηκε από το σουλτάνο το γενικό και αναφαίρετο δικαίωμα των κοινοτήτων και των φυσικών προσώπων να ιδρύουν εκπαιδευτικά ιδρύματα¹.

Κατά τη δεκαετία του 1860, οι Έλληνες της Κωνσταντινούπολης και στη συνέχεια οι Έλληνες των άλλων αστικών κέντρων της Αυτοκρατορίας άρχισαν να ιδρύουν συλλόγους και σωματεία με πολιτιστικούς και εκπαιδευτικούς σκοπούς. Σημαντικότερος απ' όλους τους συλλόγους που ιδρύθηκαν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία ήταν ο «Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως» (1861), ο οποίος σταδιακά αναδείχθηκε σε ανεπίσημο συντονιστικό όργανο των συλλόγων στις επαρχίες, καθώς οι επαρχιακοί σύλλογοι απευθύνονταν σ' αυτόν για οικονομική στήριξη, καθοδήγηση, αποστολή δασκάλων και βιβλίων. Ανάλογο ρόλο είχε και ο «Σύλλογος προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων», που ιδρύθηκε στην Αθήνα το 1869 ως ιδιωτικό «αυτοτελές» πολιτιστικό σωματείο, συνεργαζόταν όμως στενά με το Υπουργείο Εξωτερικών για το συντονισμό της εκπαιδευτικής δραστηριότητας στην Οθωμανική Αυτοκρατορία² -«το Συμβούλι-

---

1. Χ. Παπαστάθη, *Οι κανονισμοί των Ορθοδόξων Ελληνικών Κοινοτήτων του Οθωμανικού Κράτους και της Διασποράς, Ι: Νομοθετικές πηγές-Κανονισμοί Μακεδονίας, Θεσ/νίκη*, 1984, σσ. 62-112. Κ. Τσουκαλά, *Εξάρτηση και αναπαραγωγή. Ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1830-1922)*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1992, σσ. 450-454.

2. Έκθεσις των πεπραγμένων του εν Αθήναις προς διάδοσιν των ελληνικών γραμμάτων Συλλόγου από της συστάσεως αυτού μέχρι τούδε (17 Απριλίου 1869- 31 Δεκεμβρίου 1871), Αθήνα, 1872. Για τη δράση των συλλόγων βλ. G. Chassiotis, *L' instruction publique*

ον αυτού ενεργεί πάντα τα συντελούντα προς ενίσχυσιν του Ελληνισμού εν Θράκη, Μακεδονία, Ηπείρω, Αλβανία και όπου δήποτε της Ανατολής κριθή αναγκαίον»³.

Αυτοί οι σύλλογοι είχαν σημαντική θέση στην ανάπτυξη του ελληνικού εκπαιδευτικού δικτύου στις οθωμανικές επαρχίες, καθώς εμφανίζεται το αίτημα της μαζικής εκπαίδευσης. Το αίτημα αυτό προέκυψε αρχικά απ' ενός από την ανάγκη καταπολέμησης της αμάθειας και, απ' ετέρου, απ' την ανάγκη συσπείρωσης και προστασίας των ελληνικών πληθυσμών από τις απειλές που αντιμετώπιζαν. Μετά το 1870, η νέα φάση στην οποία εισέρχεται το Ανατολικό Ζήτημα, η ίδρυση της βουλγαρικής εξουσίας και η συστηματική αντιπαράθεση ανάμεσα στους ασυμβίβαστους εθνικισμούς των βαλκανικών κρατών έχουν άμεσες επιπτώσεις στον τομέα της εκπαίδευσης. Το πρώτο μέλημα των ανταγωνιστικών βαλκανικών εθνικισμών ήταν να εντατικοποιήσουν τις προσπάθειες πολιτισμικής διείσδυσης στις διαφιλονικούμενες περιοχές, όπως η Μακεδονία. Απ' αυτή την άποψη, το πιο αποτελεσματικό όπλο ήταν η δημιουργία και ο πολλαπλασιασμός των σχολείων, των σημαντικότερων μηχανισμών για τη διάδοση της κουλτούρας και της γλώσσας σ' όλες αυτές τις περιοχές⁴.

Την ιδιωτική πρωτοβουλία -σε επίπεδο ατόμων, συλλόγων, κοινοτήτων και εκκλησίας- ήρθε να ενισχύσει και, αργότερα, να ελέγξει και να καθοδηγήσει η εξωτερική πολιτική του ελληνικού κράτους. Η επιδίωξή του να επιβληθεί ως εθνικό κέντρο σχεδιασμού εκπαιδευτικής πολιτικής στις διαφιλονικούμενες περιοχές της Μακεδονίας γίνεται πιο συστηματική μετά το Συνέδριο του Βερολίνου και την ίδρυση της Βουλγαρικής Ηγεμονίας (1878). Το διπλωματικό σώμα, οι πρόξενοι και οι υποπρόξενοι, αναδεικνύεται σε υπεύθυνο φορέα για την άσκηση της εθνικής πολιτικής, με την οργάνωση δικτύου ελέγχου και χρηματοδότησης των εκκλησιαστικών και εκπαιδευτικών μηχανισμών στη Μακεδονία. Η αντιμετώπιση της αμάθειας και η ανάγκη για μόρφωση των κατοίκων, ιδιαίτερα της υπαίθρου, αποτελούν βασι-

chez les Grecs, Paris, 1881, σ. 357.

3. ΑΥΕ, Β', Προξενεία Μακεδονίας: Σύλλογος, Κων. Παπαρηγόπουλος προς Υπουργό Εξωτερικών Αλεξ. Κοντόσταυλο, 22 Οκτωβρίου 1883, αρ. 1544.

4. Ε. Κωφού, *Η Ελλάδα και το Ανατολικό Ζήτημα (1875-1881)*, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 2001, σσ. 35-36. Στ. Παπαδόπουλου, «Η παιδεία στη Μακεδονία και η συμβολή της στη δημιουργία προϋποθέσεων για την επιτυχία του Μακεδονικού Αγώνα» στον τόμο *Ο Μακεδονικός Αγώνας: Συμπόσιο*, Θεσσαλονίκη, ΙΜΧΑ, Μουσείο Μακεδονικού Αγώνα, 1987, σσ. 21-27. Χ. Εξερτζόγλου, *Εθνική ταυτότητα στην Κωνσταντινούπολη τον 19^ο αιώνα. Ο Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως (1861-1912)*, Αθήνα, Νεφέλη, 1996, σσ. 11-14. Όπως παρατηρεί ο Εξερτζόγλου: «...η μορφή των συλλόγων και η σχέση τους με την ανάπτυξη των σχολείων δεν προέκυψε φυσικά, αλλά ήταν το αποτέλεσμα μιας συγκεκριμένης αναπαράστασης της πραγματικότητας, που οδήγησε στο αίτημα της εκπαίδευσης μόνο μετά από την μεσολάβηση της συνειδητοποίησης συγκεκριμένων «απειλών» ή προτεραιοτήτων».

κό άξονα της ελληνικής εκπαιδευτικής πολιτικής. Παράλληλα, όμως, εξίσου μεγάλη σημασία έχει η διάδοση της ελληνικής γλώσσας με σκοπό την καλλιέργεια ελληνικού φρονήματος. Την εποχή εκείνη, άλλωστε, η γλώσσα και η εκκλησία προκρίνονται ως κριτήρια εθνικότητας στη Μακεδονία, επομένως, η αποδοχή της ελληνικής γλώσσας και παιδείας αποτελούσε απόδειξη ελληνικού εθνικού φρονήματος. Μ' αυτό τον τρόπο, η ελληνική εξωτερική πολιτική επιδίωκε την επίτευξη του βασικού στόχου της – την αντιμετώπιση του «σλαβισμού»⁵.

Εξετάζοντας την εκπαιδευτική δραστηριότητα στις Σέρρες κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα, διαπιστώνουμε πως βασίζεται σε μεγάλο βαθμό στην ιδιωτική πρωτοβουλία. Ήδη από τις αρχές του αιώνα, ιδρύεται «ελληνικόν σχολείον» με την οικονομική ενίσχυση Σερραίων εμπόρων, ενώ το 1834 ιδρύεται το πρώτο «αλληλοδιδασκτικό σχολείον» με πρωτοβουλία του μητροπολίτη Γρηγορίου Α΄ Φουρτουνιάδη (1833-35), ο οποίος συγκεντρώνει σημαντικά ποσά από τις συντεχνίες και τους κατοίκους της πόλης για να κτιστεί σχολικό κτίριο. Από το 1835 ως το 1907, περισσότεροι από εκατό ήταν εκείνοι που καταγράφηκαν ως δωρητές και ευεργέτες των εκπαιδευτηρίων και των φιλανθρωπικών καταστημάτων της πόλης, προσφέροντας σημαντικά ποσά αλλά και ακίνητα μεγάλης αξίας⁶.

Η ίδρυση παρθεναγωγείου στις Σέρρες το 1853 οφείλεται στη συνδρομή των Θ. Δούμπα, Ν. Στεργίου, Β. Κριεκότηζιου και Ν. Σπανδωνίδη. Το 1880, το σχολείο αυτό προήχθη σε «ανώτερο παρθεναγωγείο» και το 1892 πήρε την επωνυμία «Γρηγοριάς» από το όνομα του μεγάλου ευεργέτη των Σερρών Γρηγορίου Κωνσταντίνου ή Ρακιντζή, ο οποίος διέθεσε πάνω από 10.000 λίρες για την ανέγερση νέου κτιρίου.

Ιδιαίτερη αναφορά πρέπει να γίνει στα μέλη της οικογένειας Δούμπα, που είχαν έρθει στις Σέρρες από το Μπλάτσι της Δυτικής Μακεδονίας και στη συνέχεια εγκαταστάθηκαν στη Βιέννη. Οι δωρεές της οικογένειας Δούμπα προς τα σχολεία των Σερρών ήταν πολλές και αξιόλογες, όπως η ανέγερση του «Δούμπειου» νηπιαγωγείου.⁷

Παρ' όλη τη γενναιοδωρία που έδειξαν οι ευεργέτες για τη χρηματοδότηση των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων και παρά τις επίμονες προσπάθειες της κοινότητας των Σερρών, ήταν πολύ δύσκολο να διασφαλιστεί η συνεχής λειτουργία του σχολικού συστήματος πάνω σε ιδιωτική βάση. Στα πλαίσια της προσπάθειας για εξεύρεση οικονομικής ενίσχυσης, ο σχολάρχ-

5. Βλ. και Σ. Βούρη, *Πηγές για την ιστορία της Μακεδονίας - Εκκλησία και κράτος (1889-1905)*, Αθήνα, Gutenberg, 1999, σσ. 32-34.

6. Έ. Αγγέλου-Βλάχου, *Η παιδεία εις τας τουρκοκρατούμενας Σέρρας*, Αθήνα, 1935, σσ. 7-28. Π. Θ. Πέννα, *Ιστορία των Σερρών*, Αθήνα, 1996, σσ. 397-398. Στ. Παπαδόπουλου, *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του Ελληνισμού της Μακεδονίας κατά τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη, 1970, σσ. 48-49.

7. Π. Θ. Πέννα, *ό.π.*, σσ. 385-392.

χης Σερρών, ιεροδιδάσκαλος Χριστόφορος, απευθύνεται στον Σύλλογο προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων τον Σεπτέμβριο του 1869, έξι μήνες μετά την ίδρυσή του. Στην επιστολή του υπογραμμίζει πως ο σκοπός του Συλλόγου –η διάδοση των ελληνικών γραμμάτων– μπορεί να επιτευχθεί μόνο με μεταρρύθμιση του εκπαιδευτικού συστήματος και με την εξελληνιστή «ή Ελλήνων μεν την καταγωγή, αλλ’ απομαθόντων την πάτριον γλώσσαν και ήδη αλλογλώσσων, ή και πάντα αλλοεθνών, αλλ’ αποκλινόντων προς τον Ελληνισμόν». Θεωρεί επομένως σκόπιμο να επιστήσει την προσοχή του συμβουλίου του Συλλόγου στην περιοχή γύρω από τις Σέρρες «όπου υπάρχουν πλείστοι Βουλγαρόγλωσσοι Έλληνες ή και Βούλγαροι, μη έχοντες εισέτι ανεπτυγμένον το του εθνισμού αίσθημα», οι οποίοι δεν θα πρέπει να αφεθούν στη βουλγαρική επιρροή. Προτείνει, λοιπόν, ο σχολάρχης Χριστόφορος την οικονομική υποστήριξη των υπαρχόντων ελληνικών σχολείων και την ίδρυση νέων, καθώς και παρθεναγωγείων, ενώ ζητά από τον Σύλλογο προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων να στείλει βιβλία που θα διανεμηθούν δωρεάν στους μαθητές⁸. Όπως φαίνεται από άλλη επιστολή του σχολάρχη, τον Ιούλιο του 1870, ο Σύλλογος προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων ανταποκρίθηκε στο αίτημά του στέλλοντας 1000 αλφαβητάρια μέσω του Προξένου Θεσσαλονίκης Βατικιώτη. Παράλληλα, ο σχολάρχης ανακοινώνει την ίδρυση φιλεκπαιδευτικού συλλόγου στις Σέρρες, τον αριθμό των ιδρυτικών μελών του (70) και τα ονόματα του διοικητικού συμβουλίου, ενώ εξηγεί πως θεώρησε χρήσιμο να συνεργαστεί με το νεοσύστατο σύλλογο για τη διανομή των βιβλίων⁹.

Ο φιλεκπαιδευτικός σύλλογος, που αναφέρεται στην επιστολή αυτή, είναι ο Μακεδονικός Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Σερρών που ιδρύθηκε στις 3 Μαΐου 1870, με ιδρυτικά μέλη επιστήμονες, κληρικούς, εμπόρους κ.ά. Τα μέλη του συλλόγου, αυξήθηκαν το δεύτερο χρόνο λειτουργίας του σε 126 και το 1880 έφτασαν τα 800, ενώ από το 1871 ήδη η περιουσία του, που σχηματίστηκε από διάφορες δωρεές, ξεπέρασε τις 700 τουρκικές λίρες. Πρωταρχικός σκοπός του συλλόγου υπήρξε η βελτίωση της εκπαιδευτικής κατάστασης στις Σέρρες και στη γύρω περιοχή και η αντιμετώπιση μ’ αυτόν τον τρόπο της βουλγαρικής προπαγάνδας – «η διάδοσις των Ελληνικών Γραμμάτων εν Μακεδονία και η εν αυτή εξάπλωσις της κατωτέρας και μέσης εκπαιδεύσεως»¹⁰.

8. Αρχείο Συλλόγου προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων (ΣΔΕΓ), Σχολάρχης Σερρών Χριστόφορος προς Σύλλογο προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων, 22 Σεπτεμβρίου 1869.

9. Αρχείο ΣΔΕΓ, Σχολάρχης Σερρών Χριστόφορος προς Σύλλογο προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων, 3 Ιουλίου 1870.

10. Βλ. Μακεδονικός Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Σερρών, Έκθεσις των πεπραγμένων αυτού από 3 Μαΐου 1870 – 4 Ιουνίου 1872, Θεσσαλονίκη 1872. Γενικότερα γι’ αυτόν βλ. Π. Σαμσάρη, «Ο Μακεδονικός Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Σερρών. Η εκπαιδευτική και

Στην προσπάθεια για σύσταση του Μακεδονικού Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Σερρών συμμετείχε ενεργά και ο Υποπρόξενος Γεννάδης, ο οποίος θεωρούσε πολύ σημαντική τη δραστηριοποίηση του συλλόγου στην ευρύτερη περιοχή, με την υλική και ηθική υποστήριξη «των απανταχού υπέρ του ελληνισμού μεριμνώντων, οίτινες ιδιαιτέρως οφείλουσι να μεριμνήσουσι περί της απειλουμένης Μακεδονίας, και εάν πεισθώσιν ούτοι ότι αυτόν πρέπει να σχηματίσωσι κέντρον των ενεργειών των». Απευθυνόμενος στον υπουργό Εξωτερικών τονίζει: «Το κατ' εμέ, εξοχώτατε, φρονώ αδιαστάτως ότι μόνον δι' ευρείας αναπτύξεως της ελληνικής παιδείας εν Μακεδονία δύναται ν' αποσοβηθή ο απειλών αυτήν του Βουλγαρισμού κίνδυνος. Την αποστολήν δε ταύτην μόνο ο Σύλλογος δύναται να εκτελέση δεόντως διά της βοήθειας των απανταχού ομογενών. Αυτός, αφ' ού απήντησε την δέουσαν εν τω τόπω επιρροήν, και αφ' ού έχη λεπτομερή γνώσιν της καταστάσεως και του μάλλον ασημάντου χωρίου υπό την έποψιν της εκπαιδύσεως, αφ' ού τέλος πάντων διέγνωσεν ακριβέστατα τα νοσούντα μέρη του σώματος, δύναται ευκόλως να προβή εις την θεραπείαν αυτών»¹¹.

Πράγματι, τα επόμενα χρόνια, χάρη στη δράση του συλλόγου και σε συνεργασία με τις εφορείες των σχολείων, αναδιοργανώθηκε η εκπαίδευση στην πόλη των Σερρών και στην ευρύτερη περιοχή της Ανατολικής Μακεδονίας. Καταργήθηκε το αλληλοδιδασκτικό σύστημα, που αντικαταστάθηκε με εξατάξιο δημοτικό σχολείο. Με πρωτοβουλία του συλλόγου διοργανώθηκε στις Σέρρες το 1873 σύνοδος των διδασκάλων «επαρχίας ταύτης και των πέριξ οίων Μελενίκου, Ζίχνης, Δράμας κτλ.» για να συζητηθούν εκπαιδευτικά ζητήματα με δεδομένο ότι «ίνα κατορθωθή η ομοιόμορφος και αρμονική διδασκαλία της νεολαίας του έθνους εν τοις Σχολείοις, πρέπει ου μόνον το ποσόν και το ποιόν της διδακτικής ύλης να είναι το αυτό, αλλά και αι αρχαί της παιδείας να ώσιν αι αυταί»¹². Ο Μακεδονικός Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Σερρών χορήγησε επίσης υποτροφίες για σπουδές στην Αθήνα και τη Δυτική Ευρώπη, οργάνωσε βιβλιοθήκη, ερασιτεχνικές θεατρικές παραστάσεις και ίδρυσε τυπογραφείο. Παράλληλα, με πρωτοβουλία του συλλόγου, κτίστηκαν ή ενισχύθηκαν οικονομικά σχολεία τόσο στις Σέρρες όσο και στην ευρύτερη περιοχή, ενώ ιδρύθηκε στην πόλη και Διδασκαλείο, το πρώτο στη Μακεδονία (1872-1881), καθώς και οικοτροφείο¹³.

πολιτιστική του δράση», *Σερραϊκά Ανάλεκτα* 4 (2006) 57-112.

11. Αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών (ΑΥΕ), 76/1/α, Ν. Γεννάδης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 11 Ιουνίου 1871, αρ.150.

12. ΑΥΕ, 36/27, Ν. Γεννάδης προς Ε. Δεληγιώργη, 12 Οκτωβρίου 1873, αρ.401 και συνημμένο αντίγραφο του Προγράμματος της Συνόδου που έγινε στις Σέρρες στις 10-15 Οκτωβρίου. Ο πρόξενος σημειώνει ότι συμμετείχαν στη Σύνοδο οι 57 από τους 60 προσκεκλημένους δασκάλους.

13. Αρχείο ΣΔΕΓ, «Έκθεσις πεπραγμένων - ενδέκατον έτος του εν Σέρραις μακεδονικού φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου» (1881). Π. Θ. Πέννα, ό.π., σσ. 399-400. Στ. Παπαδό-

Οι εκθέσεις του Μακεδονικού Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου και των προξένων Σερρών και Θεσσαλονίκης παρέχουν πολλά στοιχεία για τα σχολεία της πόλης, την οργάνωση και λειτουργία τους, το πρόγραμμα σπουδών και τον αριθμό των μαθητών και μαθητριών. Το 1871, αναφέρονται επτά σχολεία, τέσσερα στην πόλη και τρία στα προάστειά της, την Άνω και Κάτω Καμενίκη και το Αραμπατζή Μαχαλά. Μέσα στην πόλη υπάρχουν η Ελληνική Σχολή, το Παρθεναγωγείο και δύο δημοτικά, ενώ στα προάστεια και τα τρία είναι δημοτικά αρρένων. «Απαντες οι εν τη πόλει Σερρών μαθητεύσιμοι εισί 4000 φοιτώνσιν όμως εις τα Σχολεία 953 περίπου, ήτοι το $\frac{1}{4}$ των μαθητευσίμων και το $\frac{1}{10}$ του όλου πληθυσμού». Σύμφωνα με τον Κανονισμό λειτουργίας των σχολείων, κάθε τριετία εκλέγεται σε γενική συνέλευση των κατοίκων της πόλεως δωδεκαμελής επιτροπή (έξι Οθωμανοί υπήκοοι και έξι υπήκοοι ξένων δυνάμεων). Η επιτροπή εκλέγει κάθε χρόνο τρία μέλη της ως σχολική εφορία, υπεύθυνη για την καθημερινή εποπτεία των σχολείων¹⁴.

Σε έκθεση του διευθυντή του Γυμνασίου Ι. Δέλλιου, δέκα χρόνια αργότερα, αναφέρεται πως λειτουργούν στις Σέρρες «έν ημιγυμνάσιον, έν Παρθεναγωγείον, έν νηπιαγωγείον, δύο δημοτικά σχολεία εν τη πόλει και τρία εν τοις προαστείοις», ενώ ο αριθμός των μαθητών/μαθητριών έχει αυξηθεί σε 1094. Τέλος, σε επίσημη στατιστική των ελληνικών σχολείων κατά το σχολικό έτος 1894-95, καταγράφονται στις Σέρρες ένα Γυμνάσιο, τρία δημοτικά σχολεία και τέσσερα παρθεναγωγεία-νηπιαγωγεία, με 1435 μαθητές/μαθήτριες, ενώ στην Καμενίκη, δύο δημοτικά και τρία παρθεναγωγεία-νηπιαγωγεία με 314 μαθητές/μαθήτριες¹⁵.

Η συνεργασία του Μακεδονικού Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου με τον Σύλλογο προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων ήταν πολύ στενή – στο αρχείο του δεύτερου σώζεται μεγάλο μέρος της αλληλογραφίας τους που αφορά εκπαιδευτικά ζητήματα, χρηματοδότηση, οργάνωση και στελέχωση του σχολικού δικτύου, χορήγηση υποτροφιών, αποστολή και διανομή βιβλίων κ.ά. Παρόμοια συνεργασία έχει ο Μακεδονικός Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Σερρών και με τον Ελληνικό Φιλολογικό Σύλλογο Κωνσταντινουπόλεως, ενώ ασχολείται και με την οργάνωση σχολικού μηχανισμού και στις κοινότητες όλης της επαρχίας. Όπως τονίζεται σε επιστολή προς τον πρόεδρο του Συλλόγου προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων Ν. Μαυ-

πουλου, ό.π., σσ. 54-55. Π. Σαμσάρη, ό.π., σσ. 97-107. ΑΥΕ, 76/1/αβ, Ν. Γεννάδης προς Ε. Δεληγιώργη, 1 Νοεμβρίου 1873, αρ. 420.

14. Αρχείο ΣΔΕΓ, Μακεδονικός Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Σερρών προς Σύλλογο προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων, Έκτασις και Κατάστασις της Εκπαιδεύσεως και των Σχολείων των Επαρχιών Σερρών, Δράμας και Μελενίκου, 30 Δεκεμβρίου 1871.

15. Αρχείο ΣΔΕΓ, Ι. Δέλλιος προς Ν. Μαυροκορδάτο, 24 Απριλίου 1881. Στατιστική των ελληνικών σχολείων εν τοις βιλαετίοις Θεσσαλονίκης και Βιτωλίων της Μακεδονίας κατά το σχολικό έτος 1894-95, Θεσσαλονίκη, 1896, σ. 16.

ροκορδάτο (1872) «Των περί ημάς Κοινοτήτων, αγροτικών ουσών όλων, αι πλείστα δεν δύνανται, και θέλουσαι, να επαρκώσι εις τας των Σχολείων ανάγκας, διότι η απορία εξακολουθή να μαστίζη αυτάς. Ο Σλαυϊσμός αφ' ετέρου, ενεργεί από τινος, συστηματικώς και μετά δραστηριότητος επιμόνου και καταπληκτικής. Δια ταύτα, δέον πλείστα να διαθέτωμεν υλικά μέσα, ων άνευ τα ηθικά εισίν ανίσχυρα»¹⁶.

Το προεδρείο του Μακεδονικού Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου -πρώτος πρόεδρος εξελέγη ο Μιχαήλ Ν. Μιχαήλ και τον διαδέχθηκε ο Ι. Θεοδωρίδης- ενημερώνει τον Σύλλογο προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων για όλες τις πρωτοβουλίες και τα σχέδια του, ζητώντας παράλληλα όσο το δυνατόν μεγαλύτερη οικονομική ενίσχυση. Το ύφος των εκθέσεων και των επιστολών του συλλόγου δεν είναι πάντα ευχάριστο, συνήθως μάλιστα είναι βαρύ και δραματικό. Η διεκτραγώδηση της κατάστασης στην περιοχή των Σερρών, εξηγείται ίσως από το ότι ο ανταγωνισμός για τις επιχορηγήσεις του Συλλόγου προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων ήταν μεγάλος. Ανεξάρτητα πάντως από την υπερβολή που διακρίνουμε μερικές φορές, τα προβλήματα ήταν υπαρκτά – εσωτερικά και εξωτερικά. Εκτός από τις γνωστές έριδες στην κοινότητα των Σερρών, ο Μακεδονικός Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Σερρών είχε να αντιμετωπίσει ήδη το 1874 ρήξη στο εσωτερικό του και διάσπαση¹⁷.

Τα επόμενα χρόνια, ενώ εμφανίζονται έριδες και διχόνοιες, το προεδρείο του συλλόγου με συχνές επιστολές προς τον αθηναϊκό σύλλογο προσπαθεί να επιτύχει σταθερή οικονομική ενίσχυση και ηθική υποστήριξη «υπέρ έργου, ου ανομολογείται μεν υπό πάντων η σπουδαιότης, όπερ όμως όπως ευοδωθή, χρήζει της γενναίας των φιλομούσων και φιλογενών συνδρομής»¹⁸. Παρόμοιες εκκλήσεις για συνδρομή απευθύνονται και προς τον Ελληνικό Φιλολογικό Σύλλογο Κωνσταντινουπόλεως, ενώ τονίζεται ως κύριος στόχος του Μακεδονικού Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου η δημιουργία σχολικού δικτύου στην ευρύτερη επαρχία Σερρών, με σκοπό την ανάπτυξη και ενίσχυση του «αμιγούς ελληνικού στοιχείου» αλλά και «την μικρόν κατά μικρόν εξελλήνισιν και ελληνικήν μόρφωσιν και των περί ημάς βουλ-

16. Αρχείο ΣΔΕΓ, Μακεδονικός Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Σερρών προς Σύλλογο προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων, 7 Ιουλίου 1872.

17. Αρχείο ΣΔΕΓ, Μακεδονικός Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Σερρών προς Σύλλογο προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων, 25 Ιουλίου 1874 και 23 Αυγούστου 1874. ΑΥΕ, 95/5, Ν.Γεννάδης προς Ι.Α.Δεληγιάννη, 22 Αυγούστου 1874, αρ.247. Αρχείο ΣΔΕΓ, Ηρακλής Βασιάδης προς ΣΔΕΓ, 8 Ιανουαρίου 1875. Ο Βασιάδης περιγράφει τις επιπτώσεις της ύπαρξης πολλών συλλόγων και τις δυσκολίες συντονισμού του έργου τους, ενώ παράλληλα υποστηρίζει την πλευρά Ι. Θεοδωρίδη στη διαμάχη του Μακεδονικού Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου, θεωρώντας τον Μαρούλη «παράφορο και φιλοτάραχο». Όπως τονίζει «ουδέ συμφέρει να αποστώμεν και καταλίπωμεν εκάτερα τα μέρη εις την τύχην αυτών».

18. Αρχείο ΣΔΕΓ, Μακεδονικός Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Σερρών προς Σύλλογο προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων, 31 Αυγούστου 1873.

γαροφώνων αδελφών ημών, όταν μάλιστα ούτοι προσέρχονται προς ημάς και ζητώσιν την προς τούτο επικουρίαν ημών»¹⁹.

Παράλληλα, όπως φαίνεται στις εκθέσεις και στην αλληλογραφία, τα μέλη του Μακεδονικού Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Σερρών αισθάνονται πως η περιοχή τους απειλείται από τον «Σλαυϊσμό» και πως η σύγκρουση με τον βουλγαρικό εθνικισμό είναι αναπόφευκτη. Προς αυτή την κατεύθυνση, θεωρείται σκόπιμη η σύσταση νηπιαγωγείων και παρθεναγωγείων για να επιτευχθεί ο εξελληνισμός και η συγχώνευση των βουλγαροφώνων μέσω της διδασκαλίας της ελληνικής γλώσσας στο γυναικείο φύλο. «Όταν δε επί πενταετίαν τα κοράσια και τα παιδιά εν τω σχολείω, τοις περιπάτοις μετά του διδασκάλου και τοις παιγνιδίοις γυμνάζονται να λαλώσι ελληνιστί και να σκέπτονται ως Ελληνόπαιδες, τότε η ελληνική γλώσσα καθίσταται η πλέον επικρατούσα γλώσσα της οικογενείας και μετά της επικρατήσεως της ελληνικής γλώσσας επικρατούσι και ελληνικά φρονήματα»²⁰.

Εξάλλου, πέρα από τα συνεχή αιτήματα για οικονομική ενίσχυση, ο σερραϊκός σύλλογος, σε συνεννόηση με την εφορία των εκπαιδευτηρίων, ζητά από τον Σύλλογο προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων δασκάλους, δασκάλες και νηπιαγωγούς, για τα σχολεία της πόλης και της υπόλοιπης επαρχίας²¹.

Παρόμοια συνεργασία έχει ο Μακεδονικός Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος και με τον Ελληνικό Φιλολογικό Σύλλογο Κωνσταντινουπόλεως, ενώ απευθύνεται και σε άλλους συλλόγους για χρηματοδότηση, όπως στην Εκπαιδευτική και Φιλανθρωπική Αδελφότητα «Αγαπάτε Αλλήλους» το 1880. Ο πρόεδρος της Γ. Ζαρίφης απευθύνεται προς τον Σύλλογο προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων για συνεννόηση, συναποστέλλοντας αντίγραφα των εκθέσεων του Μακεδονικού Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου. Απαντώντας ο αντιπρόεδρος του Συλλόγου προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων Γ. Α. Βασιλείου τονίζει ότι «το επίκαιρον της Ανατολικής Μακεδονίας ως προς τον όλον Ελληνισμόν ο ημέτερος Σύλλογος έχει συνιδεί από πολλού, διό και ουδέποτε διέλιπε προνοών περί της διαδόσεως της ελληνικής παιδείας και ενισχύσεως του Ελληνικού φρονήματος εν αυτή, εφ' όσον εκάστοτε οι πόροι αυτού επέτρεπον. Τελευταίον δε, θεωρήσας αναπόδραστον την ανάγκην ιδιαζούσης συντόνου προνοίας περί του μέρους εκείνου, και εξοικονομήσας μέρος των αναγκαίων χρημάτων, επελάβετο του καταρτισμού

19. Αρχείο ΣΔΕΓ, Μακεδονικός Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Σερρών προς Ελληνικό Φιλολογικό Σύλλογο Κωνσταντινουπόλεως, 13 Απριλίου 1875.

20. Αρχείο ΣΔΕΓ, ό.π.

21. Αρχείο ΣΔΕΓ, Μακεδονικός Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Σερρών προς Σύλλογο προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων, 21 Σεπτεμβρίου 1877. Αρχείο ΣΔΕΓ, Εφορία Εκπαιδευτηρίων Σερρών, Έκθεσις περί της καταστάσεως και των αναγκών των Εκπαιδευτηρίων Σερρών, 8 Μαΐου 1880.

συστήματος ενεργείας ιδίου εν τη Ανατολική Μακεδονία»²².

Το ενδιαφέρον του Συλλόγου προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων και του Ελληνικού Φιλολογικού Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως, για την οργάνωση εκπαιδευτικού μηχανισμού στις Σέρρες, είναι συνεχές και αδιάπτωτο, το ίδιο και το ενδιαφέρον του Υπουργείου Εξωτερικών, όπως εκφράζεται από τη δράση των Προξένων αλλά και του ίδιου του υπουργού. Άλλωστε, η συνεργασία του Συλλόγου προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων με το Υπουργείο Εξωτερικών ήταν στενή σε όλα τα επίπεδα, όπως φαίνεται και από την αλληλογραφία του με τον υπουργό Εξωτερικών Θεόδωρο Δηλιγιάννη, το καλοκαίρι του 1879, με θέμα τη χρηματοδότηση των σχολείων των Σερρών. Στην εμπιστευτική απάντηση του Συλλόγου σημειώνεται: «Πολλάκις μέχρι τούδε το Συμβούλιο του Συλλόγου εσκέφθη και δια μακρών συνεζήτησε τα της καταστάσεως των σχολείων των Σερρών και των μέσων δι' ων ταύτα θα ηδύναντο να ανασυσταθώσι και ορθοποδήσωσι, διότι πάντοτε εφρόνει και φρονεί ότι αι Σέρραι, έν των κυριωτέρων και σπουδαιοτέρων κέντρων της Μακεδονίας, πρέπει να τυγχάνει γενναίας συνδρομής»²³.

Μετά το 1880, οι πρόξενοι αναλαμβάνουν ουσιαστικά τον ρόλο του συντονιστή των εκπαιδευτικών ζητημάτων και του διαμεσολαβητή μεταξύ κοινοτήτων, ελληνικού κράτους και Συλλόγου προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων. Στέλνουν τακτικά στο Υπουργείο Εξωτερικών και στον Σύλλογο, εκθέσεις για την εκπαιδευτική δραστηριότητα και τις ανάγκες των Σερρών και των περιχώρων, συντονίζουν το διορισμό και τη μισθοδοσία δασκάλων, τη διανομή βιβλίων, την παροχή υποτροφιών, μεσολαβούν για την ικανοποίηση των αιτημάτων του Μακεδονικού Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου ή ασκούν κριτική στις ενέργειές του. Γράφει χαρακτηριστικά ο πρόξενος Ν. Μπέτσος «Ικανάς δοκιμάζω δυσκολίας και μεγάλας καταβάλλω προσπάθειάς προς περιστολή δαπανών, αίτινες αστόχως διατεθείσαι επί τόπου, τας μεν κοινότητας διέφθειραν, πράκτορας δε συμφεροντοδιώκτας και εξ επαγγέλματος πατριώτες πολλαχού δημιούργησαν και τα ημέτερα βάρη ηύξησαν ακαίρως και ακάρπως [...] θα απορήσητε μανθάνοντες ότι το ήμισυ των μαθητών της πόλεως Σερρών λαμβάνει τα βιβλία δωρεάν (!) ωσάν η πόλις αύτη να ήτο μέγα πτωχοκομείο»²⁴.

Παράλληλα, όμως, υπογραμμίζεται από όλες τις πλευρές, η ανάγκη αντιμετώπισης της βουλγαρικής προπαγάνδας μέσω της ελληνομάθειας και

22. Αρχείο ΣΔΕΓ, Γ. Ζαρίφης προς Γ. Α. Βασιλείου, 5 Ιουνίου 1880. Γ. Α. Βασιλείου προς Γ. Ζαρίφη, 20 Ιουνίου 1880.

23. Αρχείο ΣΔΕΓ, Θ. Δηλιγιάννης προς Σύλλογο προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων, 27 Ιουλίου και 13 Αυγούστου 1879. Σύλλογος προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων προς Θ. Δηλιγιάννη, 10 και 19 Αυγούστου 1879.

24. Αρχείο ΣΔΕΓ, Ν. Μπέτσος προς Σύλλογο προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων, 5 Αυγούστου 1883.

της καλλιέργειας ελληνικού εθνικού φρονήματος. Ο Ν. Γεννάδης είχε προειδοποιήσει ήδη από το 1873 ότι «Τα μέρη ταύτα, άτινα ομολογουμένως ανήκουσι τω Ελληνισμώ, ως έχουσι νυν, δύνανται να θεωρηθώσι ως αδέσποτα (αν μας επιτρέπεται η έκφρασις) ων κύριος γενήσεται όστις προλάβη να λάβη κατοχήν αυτών. Οι Βούλγαροι ήρξαντο ήδη βαδίζοντες προς αυτά· ο Ελληνισμός ιερόν έχει καθήκον να προλάβη την πορείαν αυτών»²⁵. Στα πλαίσια της αντιμετώπισης του «σλαυισμού» τονίζεται η σημασία των ελληνικών σχολείων για τον εξελληνισμό των αλλοφώνων που φοιτούν σ' αυτά καθώς και ο ρόλος των στατιστικών πληροφοριών για τα ελληνικά εκπαιδευτήρια στον αγώνα κατά της βουλγαρικής προπαγάνδας. Ο πρόεδρος του Συλλόγου προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων Κ. Παπαρηγόπουλος, τονίζει το 1885 «(...)το πόρισμα αυτών [των απογραφικών πληροφοριών] θα χρησιμεύση ως το τελεσφορώτατον όπλον κατά των περι της μέσης Μακεδονίας συγχρόνων αξιώσεων των Βουλγάρων, ών απέναντι, το γεγονός ότι εν τη χώρα ταύτη, οι αυτοπροαιρέτως εις τα ημέτερα σχολεία φοιτώντες, είνε πολλαπλάσιοι των εις τα βουλγαρικά, ενδεικνύει κατά τρόπον ισχυρότατον προς τίνα συντάσσονται οι κάτοικοι βουλγαρόφωνοί τε και μη»²⁶.

Η επιδίωξη του ελληνικού κράτους να επιβληθεί ως εθνικό κέντρο εντολών στο διαφιλονικούμενο χώρο της Μακεδονίας εκδηλώνεται και στην περίπτωση των Σερρών με την προσπάθεια να τεθούν υπό έλεγχο οι εκπαιδευτικοί μηχανισμοί μέσω του προξενείου. Όπως γράφει ο πρόξενος Ι. Παπακωστόπουλος «Ο τόπος δια πολλούς λόγους δεν δύναται να επαρκέση αφ' εαυτού εις το έργον της πνευματικής εν πρώτοις παλιγγενεσίας του και δια τούτο χρήζει πολλής της έξωθεν βοήθειας»²⁷. Γι' αυτό άλλωστε, όπως δηλώνει ο πρόεδρος του Συλλόγου προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων το 1886, «η Ελλάς δεν θέλει εγκαταλίπει το εκπολιτιστικόν έργον το οποίον διεξάγει εν γένει εις την Μακεδονίαν, ιδία δε εις το τμήμα των Σερρών»²⁸.

25. ΑΥΕ, 76/1/αβ, Ν. Γεννάδης προς Ε. Δεληγιώργη, 1 Νοεμβρίου 1873, αρ. 420.

26. Αρχείο ΣΔΕΓ, Κ. Παπαρηγόπουλος προς Ν. Φουντούλη, 19 Μαρτίου 1885.

27. Αρχείο ΣΔΕΓ, Ι. Παπακωστόπουλος προς Σύλλογο προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων, 10 Μαΐου 1880.

28. Αρχείο ΣΔΕΓ, Σύλλογος προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων προς Δ. Τικόπουλο, 17 Ιουνίου 1886.

ABSTRACT

MARIA KOTZABASI

EDUCATIONAL ACTIVITY IN SERRES AT THE END OF THE 19TH CENTURY: PRIVATE INITIATIVE AND STATE POLICY

From the mid-19th century, education in Macedonia advanced slowly but surely as new day-schools and boarding schools were established. The rivalry between Exarchists and Orthodox after 1870 spurred the Greeks into strenuous activity, with the result that many noteworthy schools were founded throughout Macedonia in the final decades of the 19th century and the early years of the 20th.

The major intellectual centre in eastern Macedonia was Serres, where a 'Greek school' (equivalent to junior high) had been operating since the War of Independence, staffed by some famous teachers. In the decade 1880-90, thanks to outstanding teachers, education in the town reached a very high standard. In 1884 the town's short-course high school became a full senior high school (gymnasium), while other establishments, too, including the Girls' School, were upgraded. It is estimated that more than 2,000 children were attending school at the beginning of the 20th century.

The literary and educational associations in the area were extremely active. The Association for the Propagation of Greek Letters and the Macedonian Educational Society of Constantinople subsidised day-schools and boarding schools, enriched libraries, and provided scholarships. At the same time, the Macedonian Educational Association of Serres was established in 1870 and went on to found a boarding school, a printing-house, and a male College of Education in the town, to organise a library, and to build new schools, while also engaging in charitable activities.

The subject of this report is education in Serres, the activity of the educational associations, the role of the community and the metropolitans in educational affairs, and the educational policy of the Greek state as articulated by the consul in Serres. The research is based on primary archival material, mainly from the History Archive of the Foreign Ministry and the archive of the Association for the Propagation of Greek Letters.

ΧΟΡΗΓΟΙ:

ISBN: 978-960-86390-8-9